

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 20 – 2/2013.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_13/hovi.pdf]

KIRJA-ARVIO

USKONNOLLISET HERÄTYKSET JA KULTTUURINEN SOPEUTUMINEN

Tuija Hovi

HEIMOLA, MIKKO 2012: Religious Rituals and Social Norms in the Making of Adaptive Systems. Helsinki: University of Helsinki. 273 sivua.

Ne protesteina syntyneet perinteiset herätysliikkeet, jotka ovat onnistuneet jatkamaan toimintaansa organisoitumalla uudelleen ajan vaatimilla tavoilla, ovat Suomessa rantautuneet sukupolvien saatossa evankelis-luterilaisen valtakirkon kupeeseen. Tänä päivänä ne pitävät sisällään paljon variaatiota niin sitoutuneisuuden, osallistumisasteen kuin moraalikäsitystenkin suhteen. Liikekohtaiset sosiologiset, teologiset ja historialliset tutkimukset suomalaisista herätysliikkeistä ovat jo tuottaneet laajan aineiston, jota uskontotieteilijä Mikko Heimola on käyttänyt väitöstutkimuksessaan selvittäessään uskonnollisten herätysten syntyhistoriaa ja siinä esiin nousseiden yhteistyösuhteiden ja altruismin moniulotteisia suhteita. Heimola tarkastelee uskonnollisia herätyksiä kulttuurisina, sosiaalisina ja psykologisina ilmiöinä. Hän etsii synteisiä eri näkökulmista ja herätyksiin johtaneista syistä uskonnontutkimuksessa käytettyjen uusien teorioiden kautta. Tutkimuksen kohteena ovat uskonnon muutosten syyt ja se, miten yhteistyön ja altruismin problematiikka avautuu evoluutioteoreettisen lähestymistavan kautta.

Heimolan väitöskirja on samalla tutkimushistoriallinen katsaus suomalaiseen herätysliiketutkimukseen. Sen aineistona ovat aiemmat tutkimukset kolmesta Länsi-Suomessa

1700–1800-luvuilla syntyneestä herätysliikkeestä: Luvian hyppyherätyksestä, Kuortaneen herätyksestä ja Pohjanmaan körteistä eli herännäisyydestä. Aiemman tutkimuksen valossa näiden liikkeiden on tulkittu syntyneen vastauksina aikansa sosiaaliseen murrokseen. Aikakautta leimasivat sääty-yhteiskunnan muutokset ja varallisuuden uudelleen jakaminen maareformina. Heimola pohtii, kuinka välittömän elinympäristön epävakaisuus antaa sysäyksen järjestäytymisprosesseihin, joissa rituaalinen käyttäytyminen lieventää yhteisöllisen sitoutumisen epävarmuutta.

YHTEISTYÖ JA EVOLUUTIO

Kysymykseen, miksi herätykset syntyivät, Heimola ei hyväksy yhtä kaiken kattavaa standardivastausta, esimerkiksi paljon uskonnollisten liikkeiden syntyä selitettäessä käytettyä deprivatioteoriaa (esim. Stark & Bainbridge 1987). Heimola on rakentanut teoreettisen kehikkonsa useamman paalun varaan. Hän hyödyntää systeemiteorian metodologisia ratkaisuja ja evoluutioteorian näkemyksiä yhteistyön merkityksestä sekä tutkii käyttäytymisen ja kulttuurin keskinäistä dynamiikkaa. Hypoteesina on, että uskonnollinen herätys voi olla järjestelmätasolla tapahtuvaa sopeutumista yksilöiden havaitsemiin ympäristön muutoksiin. Tutkimuksessa on haettu vastauksia kysymyksiin siitä, ketkä olivat jäseninä herätysliikkeissä, missä roolissa elämäkselliset tekijät olivat herätysten syntymisessä ja miten järjestelmän asemoiduttiin ympäristön muutoksissa.

Mikä tahansa yhden asian liike edellyttää jäseniltään yhteen hiileen puhaltamista ja henkilökohtaisia investointeja voidakseen toteuttaa tavoitteitaan. Ristiriitaista kyllä, ryhmät menestyvät parhaiten, jos niiden jäsenet tukevat toisiaan, kun taas yksilöt näyttäisivät menestyvän sitä paremmin mitä tehokkaammin he osaavat käyttää hyväkseen muiden tukea kuluttamatta omia voimavarojaan antamalla saamalleen tuelle vastinetta. Heimola on selittänyt herätysliikkeiden tapaa karsia toisten panoksista hyötyviä ”vapaamatkustajia” vaatimalla jäseniltään niin kutsuttuja *kalliita signaaleita* näyttävinä rituaaleina. Esimerkiksi hurmoskäyttäytyminen, kieltäytykset ja uhraaminen yksilön omaa panosta vaativina kalliina signaaleina erottivat uskovat muista. Kirjoittaja päättelee näin uskonnolla ja rituaaleilla olleen ihmislajin kehittymistä tukeva sopeuttava funktio.

Yhteistyön Heimola tulkitsee evoluution mekanismina. Hän pohtii niin ikään emootioiden roolia vakaumuksen kommunikoinnissa, muun muassa niiden motivoivaa vaikutusta, tunnistettavuuden merkitystä, autenttisuutta ja käyttöä manipulointina. Heimola keskusteluttaa myös tutkimuksia uskonnon ja prososiaalisen käyttäytymisen suhteesta: miksi uskonto eroaa muista ideologioista?

HERÄTYSLIIKKEET UDELLEEN TULKITTUINA

Ruotsin valtakuntaan kuuluneen nykyisen Suomen alueella 1700-luvun poliittisten levottomuuksien aikaan alkaneet uskonnolliset massaherätykset saivat vaikutteita myös ulkomailta saksalaisen pietismin eri muotoina. Heimola luo kriittisen katsauksen Suomen

aiempaan herätysliiketutkimukseen, jonka mukaan sosiaaliset muutokset olivat syynä uskonnollisiin muutoksiin. Perinteiselle sosiaalisen rakennemuutoksen selitykselle hän tarjoaa vivahteikkaampaa vaihtoehtoa signaalihypoteesilla antaen uskonnollisille ilmauksille etusijan sosiaalisen toiminnan käynnistäjänä.

Heimola käy läpi valitsemansa kolmen herätysliikkeen syntyhistorian esittelemällä niiden demografisen rakenteen ja analysoimalla niiden normit ja käytännöt teoreettisen käsitteistönsä avulla. Liikkeiden kehityksen tarkastelu tukee sitä ymmärrystä uskonnollisen liikkeen dynamiikasta, jonka mukaan kukin sukupolvi luo liikkeen uudestaan omia tarpeitaan vastaavaksi. Pioneerikokemus ei välity sukupolvelta toiselle. Heimolan tutkimista liikkeistä vain herännäisyys on säilynyt nykypäivänä vaikuttavana herätysliikkeenä arvatenkin siksi, että se on uusien sukupolvien myötä sopeutunut muutoksiin. Hanna Salomäen (2010) nykyaikaisista herätysliikkeistä tekemän tutkimuksen mukaan herännäisyys nimittäin poikkeaa muista herätysliikkeistä sallivammalla kannallaan niin seksuaalietiikkaan, yhteiskunnalliseen etiikkaan kuin eutanasiaankin liittyvissä teemoissa. Se on vanhoista herätysliikkeistä käsityksissään myös sisäisesti hajanaisin.

Erityishuomiota Heimolan järjestäytymisprosessien analyysissä saavat kolme teemaa. Ne ovat ryhmiä rajaavat käyttäytymismallit, emootiosignaalit sekä kuuliaisuus eli normien noudattaminen suhteessa liikkeen koheesioon. Ryhmärajoja merkittiin esimerkiksi pukeutumalla yhdenmukaisesti vaatimattomalla tavalla (mistä esimerkiksi juontuu herännäisiä kuvannut alun perin pilkallinen nimitys ”körtit”) sekä kieltäytymällä huvituksista. Ryhmäuskollisuuden normi toteutui uskovien verkoston keskinäisinä palveluksina ja hyödyllisen tiedon välityksenä. Ekstaattiset ilmaukset, kuten hyppyherätykseen kuulunut hengellisestä ilosta hyppiminen, toimivat sisäryhmäläisyyden emotionaalisina signaaleina erottaen tosiuskovat oman edun tavoittelijoista.

SOPEUTUMINEN, SUKUPOLVET JA LUOKAT

Analyttinen avainkäsite on odotettavuus. Sosiaaliset normit rajoittavat vaihtelua tiettyissä tilanteissa: mitä odotetaan muilta, mitä muiden odotetaan odottavan itseltä ja miten kontekstuaaliset vihjeet vaikuttavat odotuksiin. Heimolan analyysi osoittaa, että yhteys prososiaalisuuden ja uskonnon välillä toimii ennen kaikkea sisäryhmäsuhteissa, ei suhteessa ulkopuolisiin.

Tutkittuihin herätysliikkeisiin liittyneet osoittautuivat ensisijaisesti silloisen keski-luokan edustajiksi, he olivat siis maanviljelijöitä ja käsityöläisiä. Juuri näihin ryhmiin yhteiskunnalliset muutokset, sääty-yhteiskunnan murros ja varallisuuden uudelleen jakaminen, vaikuttivat eniten. Sen sijaan köyhimmät eivät kuuluneet herätyksiin. Heimola pohtii kirjansa lopussa myös sukupuolen näkyvyyttä herätyksissä. Naisten osuus oli herätysten alussa huomattava varsinkin Kuortaneen herätyksen ja herännäisyyden piirissä, mutta ajan mittaan naisten ja miesten osallisuus liikkeissä tasoittui, sillä niihin liitettiin perhekunnittain. Sen sijaan luokkasuhteissa talollisten osuus lisääntyi ajan mittaan herätysten jäädessä köyhimmiltä saavuttamattomiin.

Heimolan tarkka tutkimushistoria osoittaa, että eri lähtökohdista käsin toimivat tutkijat ovat tulkinneet liikkeitä eri tavoin. Empiiriset tutkimukset ja teoreettiset ajatukset

voivat muodostaa synteettisen kuvan uskonnollisista ryhmistä kiinteänä normiyksikköinä ja laajentua koskemaan myös uskonnollisia herätyksiä. Kyseiset liikkeet kirjoittaja valitsi tutkimukseensa siitä syystä, että vain niistä on riittävän systemaattista sosiohistoriallista tietoa käytettävissä. Tutkimuksensa Heimola näkee nostavan esiin useita uusia kysymyksiä herätysliikeilmioista. Ensinnäkin hän peräänkuuluttaa uskonnollisen johtajan roolin uudelleen arviointia suhteessa yhteistyön organisointiin ja toisten sitouttamiseen. Emotionaalisten signaalien ja normien noudattamisen yhteyden tunnistamista olisi tähdellistä – joskin vaikeaa – tutkia, sillä uskontoperinteet ovat sulautuneet moniin eri kulttuurisiin konteksteihin. Signaaliteesinsä mahdollisuuksia Heimola kuitenkin näkee voitavan käyttää tutkittaessa liikkeiden jakautumista. Edelleen hän toteaa herätysten ja maareformin suhteen kaipaavan lisävalaistusta. Se tuotti uuden luokkajaon, jonka erot voivat olla merkittävät eri puolilla maata ja eri herätysliikkeissä.

Mikko Heimolan teoreettisesti kunnianhimoisen uskontotieteellisen väitöstutkimuksen kansainvälisestä kiinnostavuudesta kertoo se, että siitä muokatun monografian (Heimola 2013) on nopealla aikataululla julkaissut arvostettu berliiniläiskustantaja.

KIRJALLISUUS

HEIMOLA, MIKKO 2013: *From Deprived to Revived. Religious Revivals as Adaptive Systems*. Berlin: De Gruyter.

SALOMÄKI, HANNA 2010: *Herätysliikkeisiin sitoutuminen ja osallistuminen*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

STARK, RODNEY & BAINBRIDGE, WILLIAM SIMS 1987: *A Theory of Religion*. New York: Lang.

Tuija Hovi työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina Åbo Akademin uskontotieteen oppiaineessa.